

УДК [94(477)+94(438)](092)

Ольга БАРВІНОК
(Умань)

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЙ ПРЕДВОДИТЕЛІВ ДВОРЯНСТВА ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ГРАФ КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ ПРШЕЗДЗЕЦЬКИЙ ТА ЙОГО НАЩАДКИ

Опорою російського самодержавства завжди було дворянство, його представники очолювали різні посади на всіх рівнях влади, маючи при цьому значні матеріальні багатства. Як найвищий стан Російської імперії, дворяни чисельно не переважали над іншими станами, але відчутною різницею серед них було не лише походження, віросповідання, економічний статус, а й повсякденні правила, традиції, політичні переконання залежно від регіону їхнього проживання. Різностороннє вивчення станової структури суспільства дозволяє осмислити деякі аспекти соціальної та політичної історії держави в цілому.

Після входження Правобережної України до складу Російської імперії наприкінці XVIII–XIX ст. розпочався процес інкорпорації місцевого шляхетства до стану російського дворянства. Історіографія історії вищого суспільного стану Російської імперії є досить розгалуженою: досліджуються правові, соціально-економічні, культурні і навіть психологічні аспекти. Так, основоположниками історії дворянства стали дореволюційні історики-правники. Вивчення вищого стану в Росії розпочав О. Романович-Славатинський із аналізу законодавчих актів, висвітлення правового і майнового становища дворян. Він, простеживши розвиток корпоративних прав дворян, вказав на важливу роль дворянського самоврядування як “колишню обов’язкову службу у новому виданні”¹. Значення дворянства як головної соціальної опори самодержавства доводив і М. Яблочков, подаючи історію російського вищого стану у хронологічно-проблемному порядку². Основну увагу корпоративній організації дворянства Росії приділив професор юриспруденції С. О. Корф, вказавши на відмінності у формуванні російських дворянських інституцій та польських колишніх шляхетських органів самоврядування³. Радянська історіографія представлена не багатьма загальними працями з історії дворянських інституцій Російської імперії. Зокрема А. П. Корелін вивчав корпоративні організації привілейованого стану, які були причетними до усіх сфер місцевого управління, вказуючи на значення губернських і повітових предводителів дворянства⁴. Сучасні історичні дослідження базуються на широкій джерельній базі вітчизняних та зарубіжних архівів та бібліотек. Фундаментальною працею є біографічний словник, складений В. В. Колесник, звідки можна почерпнути багато інформації щодо історії роду та діяльності відомих поляків Вінниччини, зокрема і про Пршездзецьких⁵. Широку картину діяльності шляхетських органів самоврядування, спрямованої на захист прав привілейованого стану на українських теренах, подає В. Свербігуз, згадуючи зокрема і графа Пршездзецького⁶.

Наше дослідження має на меті показати особливості інтеграції шляхетського стану в російські імперські структури на прикладі службової кар’єри графа К. М. Пршездзецького – подільського губернського предводителя дворянства, який виконував свої обов’язки впродовж 1820–1850 рр.

Пршездзецькі походили з подільської гілки давнього шляхетського роду герба Рох III (Roch III), який носив початкове прізвище Пешхала і мешкав у Мазовії від середини XIII ст. Один із представників роду, набувши у XIV ст. частину маєтку Пшездзецко в Ломжинській землі, надав їй назву Пешхала-Пшездзецко, а його нащадки взяли прізвище Пшездзецькі. У першій половині XVII ст. одна лінія роду осіла в Литві. Її представники обіймали високі, аж до сенаторських пости. Вони підняли майнове значення роду і отримали графський титул. З тієї лінії і виділилась подільська гілка. Її засновником був Антоні Пшездзецький (1718–1772) – підканцлер Великого князівства Литовського, який отримав у посагу за дружиною Катажиною Огінською (померла 1762 р.) багатий подільський маєток Чорний Острів (пізніше Проскурівського повіту). Його старший син Міхал (1747–1799) був великим литовським писарем і послом від Подільського воєводства на чотирирічний сейм. Міхал, одружившись із Марією Мостовською, осів на Поділлі і писався “*граф на Чорному Острові*”. Ймовірно, що саме він збудував у тому маєтку родинну резиденцію. Син Міхала – Константи (Костянтин) (1782 – 1 червня 1856 р., Варшава), був дідичем Чорного Острова й Миколаєва Проскурівського повіту. Шлюб з Аделіядою з Олізарів (померла 8 листопада 1848 р. у Парижі) був невдалим, і вона вдруге одружилася із Каролем Дзеконським. Проте від першого шлюбу у неї

народилося троє синів – трьохіменний Олександр-Нарциз-Кароль (1814–1871), Мечислав (1816–1873) і Кароль (1818–1882)⁷. Всі сини мали добру освіту і були відомими людьми свого часу. Так, старший син (народився 17 липня 1814 р. у Чорному острові) був істориком, літератором, видавцем і меценатом. Мечислав – дідич Миколаєва та частини Чорного Острова, цікавився філософією та літературою, співпрацював із часописом “Tygodnik Pustrowany”. Його шлюб із Гоноратою із Комарів був анульований. Найменший син Кароль здобув освіту у шляхетській школі, фондованій його батьком. Він також був дідичем частини Чорного Острова. Його дружина – Ельжбета із Лахманів. Кароль перекладав французькі поезії польською мовою, а твори Адама Міцкевича (зокрема “Пан Тадеуш”) французькою. Він і успадкував багату бібліотеку свого батька, в якій серед близько 6 тис. томів були книги із давніх королівських бібліотек (у тому числі Зигмунта II Августа, Яна Казімежа, Яна III Собеського) і колекція автографів польських монархів⁸.

Усі діти К. Пршездзецького, як і він сам, були римо-католицького віросповідання. У своєму родовому маєтку Чорному острові, який перейшов у власність Пршездзецьких від Огинських ще у XVI ст., граф побудував кам'яний римо-католицький костел на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Однак відомий і той факт, що граф жертвував свої кошти на новий іконостас для Чорноострівського православного храму Преображення Господнього, встановлений у 1836 р.⁹ Взагалі володіння цього роду були досить значними у Проскурівському повіті. Власник села Грузевиця Міхал Пршездзецький 1784 р. видав документ (ерекцію) на церковні землі¹⁰. Село з цікавою назвою Вєсьденьки, яке знаходилося на межі із Волинською губернією, 1814 р. придбав граф К. М. Пршездзецький у княгині Віртембергської, доньки князя Адама Чарторийського¹¹. Містечко Миколаїв за купчою грамотою 1816 р. теж перейшло у власність К. М. Пршездзецького від Чарторийських, як і село Ставчинці, яке до кінця XIX ст. залишалося власністю цього багатого шляхетського роду¹².

Кар'єру свою граф К. М. Пршездзецький розпочав з посади маршалка шляхти Проскурівського повіту, на яку був обраний 29 серпня 1805 р.¹³ Вдруге обирався на цю посаду 1808 р. і виконував свої обов'язки до 25 серпня 1811 р., а через рік отримав чин камер-юнкера. Подільським губернським предводителем графа К. М. Пршездзецького 10 вересня 1820 р. обрало місцеве дворянство¹⁴. Вдруге він обирався 10 серпня 1823 р. і за кількістю 463 виборчих голосів (жодного голосу проти) був затверджений на посаді губернського предводителя на наступне трьохліття, а присягу прийняв 14 вересня того ж року¹⁵.

За період 1823–1826 рр. отримував підвищення і нагороди: 14 грудня 1823 р. чин камергера, 24 червня 1824 р. за віддану службу – орден Св. Анни II ступеня, прикрашений діамантами. Граф Пршездзецький разом із повітовими предводителями запобігав розповсюдженню сарани у деяких повітах Подільської губернії постачанням машин, провіанту, людей, надав матеріальну допомогу 60 родинам, чий посів знищили шкідники, а судові розбори влаштовував миролюбно для всіх постраждалих сторін. На торгах на земські повинності в Подільській казенній палаті пропонував підрядчикам зменшувати ціни, внаслідок чого жителям були полегшені минулі оклади. Губернські предводителі, в тому числі і Подільський, були викликані в Москву 22 серпня 1826 р. на коронацію Миколи I, де Пршездзецький з 29 червня по 21 вересня виконував свою камергерську службу, за що отримав чин статського радника. За відсутності К. М. Пршездзецького дворянські вибори 10 вересня 1826 р. завершилися обранням його втретє губернським предводителем дворянства. У цей період, а саме 1827 р. К. Пршездзецького нагородили орденом Св. Володимира III ст., наступного року Міністр народної освіти призначив його Почесним наглядцем Летичівського і Проскурівського повітових училищ¹⁶.

Наступні роки діяльності подільського губернського предводителя дворянства є яскравим прикладом успішної службової кар'єри у Російській імперії. Пршездзецький К. М. неодноразово обирався місцевим дворянством на цю посаду: 6 вересня 1829 р., 13 вересня 1832 р., 5 вересня 1835 р., 13 вересня 1838 р., 9 грудня 1841 р., 11 листопада 1844 р.¹⁷, 11 листопада 1847 р.¹⁸ За роки служби російській короні він отримав чин дійсного статського радника, у 1838 р. таємного радника, а також нагороди – орден Св. Станіслава I ст., Св. Анни I ст., відзнаку за 15-річну сумлінну службу, імператорську відзнаку за благодійність на користь церков, 1840 р. за корисну працю і відмінну службу отримав у дарунок золоту табакерку з портретом імператора, прикрашену діамантами¹⁹.

Довготривале перебування графа Пршездзецького на посаді Подільського губернського предводителя пояснюється, звісно, довірою до нього місцевого дворянства, про яке він дбав, запобігаючи економічним, побутовим і правовим проблемам. Неодноразово граф Пршездзецький звертався до губернатора з проханням дозволити провести дворянські вибори у Подільській губернії з 1 вересня, а вибраним посадовцям приступати до виконання своїх обов'язків з 1 січня. Мотивував

він своє прохання тим, що у грудні відбуваються різні ділові операції між поміщиками з економічних питань, що передбачають переїзди, а в січні в цей час проходять Київські контракти, на яких дворяни повинні знову ж таки бути присутніми. Крім того, ще однією причиною проводити вибори дворянства у вересні є непристосована до зимових умов зала Дворянського Зібрання у губернському місті Кам'янці²⁰. У 1840-х рр. він знову звертався до губернатора Д. Г. Бібікова за дозволом провести дворянські вибори наприкінці серпня, оскільки поміщики можуть відмовитися від участі у них через необхідність завершити збір урожаю і провести нову посівну²¹.

Виконуючи свої імперські службові обов'язки, подільський предводитель Пршездзецький завжди ставав на захист шляхетських прав. Подільське губернське правління у 1822 р. викликало на робочі посади депутатів Подільської шляхетської комісії з приводу повільного складання родовідної книги, але губернський дворянський предводитель відповів, що не відсутність депутатів на своїх місцях є причиною зволікання, а доручення кожному із них розглянути складену Феліксом Бохенським родовідну книгу і відправити свої зауваження у шляхетську комісію. Лише потім цей важливий для привілейованого стану Поділля документ може бути відправлений до Герольдії²².

Пршездзецький К. М. у 1821 р. звертався до міністра внутрішніх справ графа В. Кочубея щодо захисту деяких родів Подільської губернії, які були не затверджені Герольдією у шляхетстві. Він оскаржував її дії щодо не підтвердження визнаної шляхетськими комісіями гідності осіб, вимагаючи з кожної королівській привілейі і сеймові постанови. Предводитель просить Вищого сприяння (щоб Герольдія не розглядала і не скасовувала постанови шляхетських зібрань щодо внесених у родовідну книгу шляхтичів і щоб приймали осіб на службу за одними тільки свідоцтвами губернських предводителів) вихідцям із польських шляхетських родів, які прагнуть вступити на військову службу "*самодержавному скіпетру імперії*": Вінцентію Домбровському, Кирилу Рогузькому, Яну Сивковському, Яну Клосовському, Осипу Криштофовичу, Квиріну Оржеховському, Антону Маньковському, Івану Струтинському, Феліксу Козловському²³.

Граф Пршездзецький під час перебування імператора у Подільській губернії висловив побажання про необхідність заохочення місцевих шляхтичів до вступу на військову і цивільну службу. Для цього, вказував він, потрібно спростити дану процедуру, дозволивши їм подавати посвідчення Губернського Дворянського Зібрання, завірені підписом предводителя. Микола I дозволив такі дії, але тільки після перевірки родовідної книги²⁴.

Після декабристського повстання ще більше посилювався наступ на шляхетські права. Від нині усі зібрання правобережних губерній повинні зібрати підписи із кожного шляхтича про лояльність до уряду. Шляхетство Західних губерній просило підтвердження у краї польського права і засуджувало Герольдію, яка продовжує не визнавати більшість шляхтичів які довели свою гідність польськими чинами. Повітові і губернські предводители дворянства стали у відкриту опозицію до російської адміністрації, ухиляючись від виконання Вищих наказів, активно оскаржуючи рішення вищих органів влади. Як наслідок ще до повстання 1831 р. адміністрація Західного Краю розробляла проекти каральних заходів проти місцевого шляхетства шляхом поступового зросійщення регіону. Шляхтичі, які не оволоділи російською мовою і не набули службових чинів, категорично не допускалися до станових виборних посад, окремі з яких ставали призначуваними, а за деякими представниками привілейованого стану вівся таємний нагляд²⁵.

В останній період перебування на посаді губернського предводителя дворянства таємний радник граф Пршездзецький захворів, а тому 22 липня 1849 р. призначив виконувати свої обов'язки Кам'янецького повітового предводителя кавалера Лесневича. Однак на свою посаду він вже не повернувся, за його ж проханням від 28 липня 1850 р. був звільнений²⁶. Незадовго до того він передав своє опікунство над маєтком графа Михайла Потоцького на Брацлавщині статському раднику Абазі 21 січня 1850 р., пояснюючи, що не може виконувати обов'язки опікуна і предводителя дворянства одночасно через свою довготривалу і тяжку хворобу²⁷.

Сини графа Костянтина Пршездзецького Олександр, Мечислав і Карл були затверджені Указом Герольдії від 13 вересня 1841 р. за № 12036 у графському титулі і внесені як графи у 5-у і як потомствени дворяни у 6-у частини родовідної книги Подільської губернії²⁸.

Олександр Костянтинович Пршездзецький, депутат Ради Київського інституту благородних дівичь у минулому, губернський секретар і кавалер разом із дружиною Марією Костянтинівною уродженою Тшенгауз вибув на постійне проживання до Царства Польського. Його дружина купила у Францишка Скибицького населені володіння у Варшавському повіті, де вони поселились. У 1849 р. 25 серпня він просив дозволу брати участь у дворянських виборах на Поділлі²⁹.

Поміщик Проскурівського повіту колезький секретар Мечислав Костянтинович Пршездзецький

брав участь у дворянських виборах 1844 р., але виборної посади не займав. У 1854 р. він придбав у Варшаві від Івана і Констанції Мілевських нерухомість з угіддями за 6150 крб. сріблом. Разом із дружиною Гоноратою, донькою Олександра Комара, йому від 29 квітня 1857 р. дозволено назавжди переселитись до Царства Польського. Мечислава Пршездзецького 27 жовтня 1957 р. було внесено до Книги постійних жителів Варшави в домі № 471 при вулиці Журавий, а дружину – 25 квітня 1861 р. в домі № 1352³⁰.

Найменший син графа К. М. Пршездзецького молодший офіцер 75-го резервного піхотного (кадрового) батальйону поручик Карл Пршездзецький із м. Калуга, де проходив службу, від 6 липня 1889 р. звернувся у Кам'янець-Подільське Дворянське Депутатське Зібрання з проханням надіслати йому копію рішення цього Зібрання від 15 грудня 1803 р. за № 1 про внесення його батька у 5-у частину родовідної книги як графа. Така довідка йому була надіслана 21 жовтня 1889 р.³¹

Онук графа К. М. Пршездзецького Костянтин-Лев-Міхал-Григорій Олександрович – дворянин Проскурівського повіту Подільської губернії, який проживав у Варшаві на вулиці Фоксаль, 6, звернувся 31 серпня 1885 р. до Подільського Дворянського Депутатського Зібрання з проханням внести його сина Райнольда-Францишка-Фелікса до роду Пршездзецьких у 6-у частину родовідної книги Подільської губернії. Його прохання було виконано 5 вересня 1885 р.³² К. О. Пршездзецький володів кількома поселеннями у Проскурівському повіті Подільської губернії, які знаходилися в управлінні та оренді дворянина Віктора Осиповича Топольницького: села Антонівці, Захарівці, Катеринівка і садиба “Віллагор” (всієї землі понад 1567 д.), село Малашевці (понад 882 д.), містечко Миколаїв із фільварками Миколаївським, Гринецьким, Ставчинецьким, Вєсьденецьким, Черневецьким і Остапковецьким (понад 3905 д.)³³.

Граф Костянтин Олександрович Пршездзецький був одружений із графінею Єлизаветою-Марією-Людовикою-Казимирою Плятер-Зіберк. Їхня донька Гелена-Єлизавета-Анна-Граціанна, яка народилась 18 грудня 1875 р. у Варшаві, внесена була у 6-ту частину Подільської родовідної книги за протоколом від 16 вересня 1905 р. Відомо, що вона у серпні 1906 р. проживала в Галичині в Мошкові під Сокалем³⁴. Їх син Стефан-Йосиф-Леон-Габріель (народився 6 вересня 1879 р.), внесений у родовідну книгу 26 квітня 1882 р. за Указом № 1692, отримав дозвіл користуватися графським титулом 1913 р., а 19 лютого 1914 р. Подільське Дворянське Депутатське Зібрання постановило перенести Стефана Пршездзецького із 6-ї у 5-у частину родовідної книги³⁵.

Отже, на прикладі історії роду графа К. М. Пршездзецького, який все життя присвятив служінню російській короні, ми прослідкували особливості інтеграції колишньої шляхти до імперських державних управлінських структур шляхом цивільної та військової служби. Представники давнього шляхетського роду Пршездзецьких, володіючи значними маєтками, підтвердивши свій графський титул, мали право брати участь у виборах дворянства, займати управлінські посади, а також вносити свої імена (безперешкодно) до родовідної книги Подільської губернії. Історію цього роду ми коротко простежили до 1914 р., а тому генеалогія Пршездзецьких ще чекатиме подальших досліджень.

Примітки:

¹ Романович-Славатинський А. Дворянство в России от начала XVIII в. до отмены крепостного права. – Санкт-Петербург, 1870. – 564 с.

² Яблочков М. История дворянского сословия в России. – Санкт-Петербург, 1876. – 679 с.

³ Корф С. А. Дворянство и его сословное управление за столетие 1762–1855. – Санкт-Петербург, 1906. – 720 с.

⁴ Корелин А. П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян // История СССР. – 1978. – № 5–6. – С. 31–48.

⁵ Колесник В. В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біогр. слов. – Вінниця: ВМГО, “Розвиток”, 2007. – 1008 с.

⁶ Свербигуз В. Старосвітське панство. – Варшава, 1999. – 248 с.

⁷ Колесник В. В. Відомі поляки... – С. 623.

⁸ Там само. – С. 623.

⁹ Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – С. 728.

¹⁰ Там само. – С. 714.

¹¹ Там само. – С. 721.

¹² Там само. – С. 725, 727.

¹³ Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 2213. – Арк. 31.

- ¹⁴ Там само. – Ф. 707. – Оп. 10. – Спр. 189. – Арк. 15–20.
¹⁵ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 464.
¹⁶ ЦДІАК. – Ф. 707. – Оп. 11. – Спр. 185. – Арк. 18–23.
¹⁷ Там само. – Оп. 12. – Спр. 197. – Арк. 2–11.
¹⁸ ДАХМО. – Ф. 123. – Оп. 1. – Спр. 740. – Арк. 30.
¹⁹ ЦДІАК. – Ф. 707. – Оп. 12. – Спр. 197. – Арк. 2–11; ДАХМО. – Ф. 123. – Оп. 1. – Спр. 740. – Арк. 30.
²⁰ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 1262. – 79 арк.
²¹ Там само. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 5602. – Арк. 8–9.
²² *Свербигуз В.* Старосвітське панство. – С. 135.
²³ Там само. – С. 142–144.
²⁴ Полное собрание законов Российской империи. – 2-е собр. (1821–1881). – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 4. – № 3092.
²⁵ *Свербигуз В.* Старосвітське панство. – С. 137.
²⁶ ДАХМО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 740. – Арк. 30–38.
²⁷ Там само. – Ф. 123. – Оп. 1. – Спр. 84. – 11 арк.
²⁸ Там само. – Ф. 230. – Оп. 2. – Спр. 254. – Арк. 15; Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Подольской губернии. – Каменец-Подольск, 1897. – С. 166, 291.
²⁹ ДАХМО. – Ф. 230. – Оп. 2. – Спр. 254. – Арк. 22–37.
³⁰ Там само. – Арк. 48–76.
³¹ Там само. – Арк. 96–99.
³² Там само. – Арк. 83–94.
³³ Поместное землевладение в Подольской губернии / Сост. В. К. Гульдман. – Камянец-Подольск, 1898. – С. 39–40, 58, 63.
³⁴ ДАХМО. – Ф. 230. – Оп. 2. – Спр. 254. – Арк. 100–113.
³⁵ Там само. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 5439. – 8 арк.

* * *

Ольга Барвінок (Умань): Матеріали до біографій предводителів дворянства Подільської губернії: граф Костянтин Михайлович Пршездецький та його нащадки

На прикладі службової кар'єри графа К. М. Пршездецького показано особливості інтеграції шляхетського стану в російські імперські структури. Коротко подано історію роду, майновий стан, долі нащадків.

Ключові слова: службова кар'єра, граф К. М. Пршездецький, Подільська губернія, дворянство, предводитель дворянства.

* * *

Olha Barvinok (Uman): Materials to Biographies of Leaders of the Nobility from Podillya Province: Count Kostyantyn Mykhaylovych Przewdziecki and his Descendants

The peculiarities of nobility integration in Russian imperial structures were shown on the example of count K. Przewdziecki's career. A short story of family history, description of real estate and fate of descendants had been described.

Key words: career, count K. Przewdziecki, Podillya province, nobility, head of nobility.